

1

Ik ben lang weg geweest. Pas na twee keer kijken herken ik in de smal geworden, vermoeid uitziende vrouw die mij op het perron tegemoet komt lopen, mijn moeder. Aan de strenge en beschuldigende blik in haar ogen zie ik meteen dat zij dit doorheeft. *Wat weet jij, onnozel wicht van het platteland, nu van oorlog*, zie ik haar denken. En ik hoor haar zeggen: 'Je lijkt wel gek geworden, Philippa. Ik kan je hier nu helemaal niet gebruiken.'

Dat zijn haar welkomstwoorden, na bijna twee jaar. En Philippa! Zo noemt ze me alleen wanneer ik op het punt sta iets heel ergs te doen. Philippa staat voor laatste waarschuwing, normaal gesproken word ik gewoon Fritzi genoemd. Of is ze dat soms vergeten?

Ik probeer mijn blik neutraal te houden. Op straat aangekomen is er al niets meer aan mij te merken. Hoewel er van straat eigenlijk niet meer gesproken kan worden. De zwarte ruïnes, de hopen puin – de verwoeste stad vanaf kilometers afstand al door het treinraampje zien is één ding, maar erin rondlopen, haar te ruiken, in te ademen, daarop heeft geen blik door het raam me kunnen voorbereiden.

'Ik ben op je fiets gekomen!' zegt moeder.

Nog een verrassing. Ik ken haar alleen autorijdend, met leren handschoentjes en een hoed op. Ik wist niet eens dat ze kón fietsen. In eerste instantie duwen we mijn oude fiets tussen ons in, waarbij we mijn koffer op de bagagedrager laten balanceren. De stoffen tas met haar boodschappen heeft moeder aan het stuur gehangen. Veel lijkt er niet in te zitten. We zijn niet de enigen die het zo doen. Het vooruit duwen

van met bagage overladen fietsen en kinderwagens is mode in Berlijn. De mensen die dakloos zijn geworden door de bombardementen van de afgelopen nacht, redden wat er nog te redden valt. Op weg naar het volgende muizenhol. Een eenzame vrachtwagen met een rood kruis erop baant zich moeizaam een weg door de kraters, bergen puin en mensen, en we gaan aan de kant om hem erlangs te laten. Tussen de puinhopen naast ons, nog wel omgeven door stukken muur alsof het een leeg gekiepte doos is, rinkelt ergens lang en tevergeefs een telefoon. Iemand heeft een boodschap op de muur geschreven: 'Erna, Frieder, Moni – we leven nog!'

Ik heb me extra mooi gemaakt: voordat ik naar bed ging mijn haren op rollers gedraaid, mijn zondagse schoenen gepoetst en mijn lange jas aangetrokken die nu uitdagend rondom mijn kuiten zwiert. Ik had gehoopt dat ik moeder daarmee een plezier zou doen omdat ze vroeger altijd klaagde dat ik zo weinig aan mijn uiterlijk deed. In de trein had ik me voorgesteld wat ze zou zeggen: *Wat zie je er mooi uit, Fritz, ik herken mijn eigen dochter bijna niet!*

'In je dromen,' zou oom Ypsilon zeggen. Vijf minuten na mijn aankomst weet ik al niet meer wat de grootste stommitheit was – krullen, jas, schoenen, of de verwachting dat moeder trots op me zou zijn. In mijn opgedofte haar zitten asdeeltjes en kleine stukjes van iets waarover ik liever niet nadenk, mijn goede schoenen zijn beschadigd door scherven en stenen, en lieve help, zijn de zomers in Berlijn altijd al zo heet? Onder mijn jas plakt mijn jurk aan mijn lichaam en het bloed stijgt naar mijn hoofd. Ik maak mezelf wijs dat het door de hitte komt en niet door de teleurstelling over mijn moeders reactie. Dat ze niet blij is mij hier terug te zien, was te verwachten, maar moet ze het nu zo duidelijk laten merken?

Misschien heeft iemand haar verteld wat er gebeurd is.

Maar wie? Er zijn verhalen waarbij de vraag wie ze vertelt belangrijker is dan de vraag of überhaupt iemand ze te horen krijgt...

Misschien heeft moeders zwijgen ook wel helemaal niets met mij te maken. Alle andere voetgangers praten tenslotte ook niet. Ik hoor voetstappen voor en achter me, slepend, schuifelend en soms ongeduldig, en het droge knisperen van gescheurd verduisteringspapier in de lege raamkozijnen. In de hele stad klinkt een ritmisch gehamer en geklop: kling-kling, tok-tok, kling-kling. Huizen worden naarstig weer bruikbaar gemaakt, de bedden worden uit vernielde slaapkamers naar nog bewaard gebleven keukens, vestibules en badkamers gesleept – als men maar een dak boven zijn hoofd heeft.

Overall om ons heen is alles, werkelijk alles, kapot. Alsof een windvlaag door een rij kaartenhuizen geveegd heeft. Muurstenen, dakpannen, kozijnen: gebroken, versplinterd en verbrand, samen met alles wat de Charlottenburgers tot voor kort nog 'thuis' noemden. Niet praten, oppervlakkig ademen... veel mensen hebben doeken voor hun gezicht gebonden om zich te beschermen tegen de gelige walm die als een deken over Berlijn ligt.

We passen ons aan het ritme van het kloppen en hameren aan. Het is onmogelijk om dat niet te doen, ook niet wanneer we langs de protestantse kerk lopen waarvan het open laatste zijschip zich als een hand om stoffige bundels kleren heen krult die in een rij op de grond liggen. Ik vermoed wat het zijn; ik zie uitgestrekte benen, voeten met en zonder schoenen.

Pas bij de volgende kruising worden we bevrijd door een zijstraat waarin nog leven heerst. Meer leven zelfs dan ooit zichtbaar was. Voor het oog van iedereen wordt gekookt, gegeten, geslapen, piano gespeeld. Zijmuren staan nog, buur-

huizen houden elkaar wederzijds omhoog. Aan de voorkant is alles open.

‘Kijk niet zo naar binnen bij die mensen!’ mompelt mijn moeder.

‘Maar wat doen ze wanneer het winter wordt?’

Boven onze hoofden legt een moeder haar baby in bed, controleert nauwkeurig de stand van de zon en verhangt vervolgens de wollen deken aan de speciaal daarvoor opgehangen waslijn. Ons ziet ze niet eens, hoewel we haar bijna zouden kunnen aanraken. Ze trekt aan de deken en overpeinst met een lange blik op de hemel de te verwachten bewegingen van de elementen tijdens de komende twee uur. Wanneer de vliegtuigen weer komen kan ze niet bepalen, maar ze zal koste wat kost voorkomen dat haar kind last krijgt van een verdwaalde zonnestraal...

‘De winter?’ Moeder lacht kort. ‘Zover is het voorlopig nog niet.’

Ze laat het aan mij over om in die woorden te lezen wat zij denkt. Mogelijkheid één: voordat de winter begint, hebben we ons wonderwapen ingezet en de oorlog gewonnen. Mogelijkheid twee: voordat de winter begint, zijn we allemaal dood, omgekomen bij de Britse en Amerikaanse bomaanslagen.

Met een gevoel van onbehagen stel ik vast dat ik haar niet goed kan inschatten. Welke mogelijkheid heeft mijn moeder in gedachten?

En ikzelf?

Drie weken geleden zou ik die vraag zo hebben kunnen beantwoorden. Maar nu zou ik meteen haar antwoord overnemen, ongeacht welke mogelijkheid ze zou kiezen. Ik heb dringend weer een antwoord nodig!

Maar moeder zegt niets. En dus bedenk ik mogelijkheid drie: wat zullen we ons druk maken om de winter? Op dit mo-

ment hebben we andere zorgen. Ik hoef alleen maar om me heen te kijken.

In Oshgau brengen ze nu de eerste oogst binnen. De hooioogst zal goed zijn; sinds er vorige week gemaaid is, heeft het niet meer geregend. Meteen ruik ik de geur van vers hooi, weet ik weer hoe het kriebelt en prikt wanneer je het onder je kleding krijgt. Vreemd dat je in Berlijn in je kamer kan staan en alles nog zo kan voelen als in Oshgau.

‘Je meeste spullen hebben we naar het slot gebracht,’ vertelt moeder. ‘Omdat ze daar veiliger zijn en, nou ja... ook omdat we ruimte nodig hadden.’

Dat zie ik. In mijn bed – correctie: mijn voormalige bed – slaapt al iemand anders en dat doosje met kalmeringstabletten op het nachtkastje zal ook niet voor mij bestemd zijn. Moeder zal me later vast nog wel voorstellen aan die haardos onder de deken.

Ik kijk om me heen. Kast, bed en boekenplank herken ik, maar alle kleine dingetjes die hier ooit lagen en stonden en de ruimte tot mijn kamer maakten, zijn verdwenen.

‘Oom Yps heeft alles meegenomen. Ook dingen van mij. Zie je het?’

Ze heeft gelijk. Op de meubels na is bijna alles weg. Schilderijen, foto’s, vloerkleden, de geborduurde kussens van grootmoeder en de tekeningen van Fabian. Drie verdiepingen van het huis staan er nog, maar moeder heeft onze woning opgegeven.

‘Hoezo oom Yps? Wat doet die in Berlijn?’

‘Hij heeft Georg en Eckhardt geholpen. Blijkbaar was het iets belangrijks, hij had niet eens tijd om te blijven eten. Maar ik geloof dat ze nu klaar zijn. Vier weken geleden belde hij om te zeggen dat hij terugging, dat hij een vrachtwagen geregeld had en nog plek over had voor wat spullen van ons.’

Redden wat er te redden valt, gaat het door mijn hoofd. Alsof ze mijn gedachten kan lezen, vraagt moeder: ‘Philippa, waarom ben je teruggekomen?’

De fluitende waterketel bespaart me het antwoord.

Toen we aankwamen, brandde overal in huis licht en in de spiegel tegenover de voordeur troffen onze verbaasde blikken elkaar. Slechts twee jaar? Het lijkt wel alsof het veel langer is. We zijn nu even groot, even serieus, met dezelfde bruine haren, brede mond en dichte wenkbrouwen. Maar of dat een band scheidt? Het zijn de Von Lautlitzer familietrekjes, meer niet, en na een vluchtige, half verlegen aai over mijn wang haastte moeder zich weg met de woorden: ‘Stroom, daar moeten we gebruik van maken! Snel naar de keuken, om pannen en ketels op te zetten.’

En nu borrelt het water op verschillende pitten: voor koffie, in een pan met kool en de zes aardappels die uit haar boodschappentas tevoorschijn kwamen, voor het wassen en opvullen van de thermosfles die we later in de schuilkelder nodig zullen hebben. Het is inmiddels al avond, hoewel buiten de zon nog schijnt. Voor de ramen is verduisteringspapier geplakt; het enige licht komt van twee stalampen die ook overdag branden.

Met het gevoel dat ik overal in de weg loop, ga ik aan tafel zitten.

‘Je kunt je koffer het beste onder de bank schuiven,’ zegt moeder.

‘En dan? Ik zal toch ergens moeten slapen. Heb je daar al wat op bedacht?’ De woorden klinken scherper dan ik bedoeld had.

Met een klap zet moeder de kan op tafel. ‘Nu moet je eens goed luisteren, Philippa. Je hebt me pas een halve dag van tevoren op de hoogte gebracht van je komst! Belt vanuit het niets op en zegt: ‘Morgen kom ik naar huis.’

‘Waarom niet? Je bent toch mijn moeder! Ik dacht dat je blij zou zijn.’

‘Blij zou zijn? Kijk eens om je heen! Kijk dan om je heen!’ Haar stem slaat over. ‘Ik hoop maar dat je een hele hoop slaap op voorraad meegenomen hebt, want hier zul je er niet aan toekomen en dat komt niet omdat Olesia in jouw bed ligt.’

‘Wie is dat?’

‘Mijn huishoudhulp. Uit de Oekraïne. Mevrouw Wahl is in de fabriek tewerkgesteld.’

‘Je hebt...’ Ik slik. ‘Je hebt een gastarbeidster in dienst?’

Alweer de verkeerde woorden. Woedend kijkt moeder me aan. ‘Jazeker, ik heb een gastarbeidster in dienst! Ze hebben haar in Kiev uit een bus getrokken toen ze haar kleine broertje naar school bracht. Ze is zeventien en ziek van heimwee.’

‘Ik bedoelde alleen maar... dat wij in Oschgau ook gastarbeiders hadden,’ antwoord ik haastig en voeg er, omdat dat geen verklaring is, nog aan toe: ‘Dat is toch heel normaal.’

‘Heel normaal?’ Ze kijkt me lang aan – in elk geval lijkt het zo. Twee seconden zijn genoeg om mij tot een onbeduidend hoopje stof te reduceren. ‘Het enige wat ik kan doen om ervoor te zorgen dat Olesia niet helemaal doordraait, is haar regelmatig eten, een schoon bed en wat kleine opdrachjes te geven. Wees aardig voor haar, Fritzi. Ze spreekt al een beetje Duits.’

Ik ben altijd aardig tegen gastarbeiders.

Nee, dat zeg ik natuurlijk niet. Antonia zei dat. Gisteren, in Oschgau. Ik wilde dat ik daar niet aan moest denken. Niet nu de tranen toch al zo hoog zitten omdat mijn moeder teleurgesteld is in mij, omdat er een ander meisje in mijn bed ligt, omdat ik nog niet eens een kwartier thuis ben en nu alweer naar buiten zou willen rennen. Omdat ik het daglicht mis. Omdat moeder me eindelijk Fritzi heeft genoemd.

Ze giet de surrogaatkoffie in kopjes en zet er eentje voor me neer.

‘Wanneer doe je de winkel eigenlijk open?’ Het is de eerste de beste ongevaarlijke vraag die me te binnen schiet.

‘Helemaal niet meer. Ik werk alleen nog maar op bestelling. Wanneer ik stof krijg, bel ik klanten op, maar verder dan tot de vierde rij in mijn adresboekje kom ik nooit.’

‘Omdat je zo goed bent,’ concludeer ik.

‘Nee. Omdat de behoefte van Emmy Göring en Magda Goebbels aan telkens weer een nieuwe jurk uiteraard voorrang heeft. Stel je voor dat de echtgenote van een of ander onbeduidend gowleidertje er tijdens een receptie mooier bij zou lopen dan de eerste dame van het rijk!’

‘En wie van de twee is dat op dit moment?’

In moeders ogen verschijnt een klein lachje. ‘Gezien de stand van de opdrachten is dat Goebbels. Ze was een tijdje in ongenade vanwege lasterlijke opmerkingen aan het adres van juffrouw Braun, maar intussen mag ze weer aan dezelfde tafel als de *Führer* eten. Persoonlijk vind ik mevrouw Göring echter sympathieker.’

‘Ik ook. Weet je nog dat ze me eens aanbood om haar tante Emmy te noemen? Ik had het maar wat graag uitgeprobeerd, stiekem natuurlijk, maar jij wilde maar niet weggaan!’

Voor het eerst moet moeder lachen en ik ervaar het als een kleine triomf. Er lang van genieten is me echter niet gegund, want net nu het tussen ons wat gezelliger lijkt te worden, rinkelt de telefoon.

Moeder staat op. Hè! Waarom werkt uitgerekend de telefoon nog wel, terwijl je op water en stroom en alle andere noodzakelijke dingen niet meer kunt vertrouwen?

Maar ik zal elke kans aangrijpen om punten te scoren. Ik pak moeders koffiekopje op en volg haar de woonkamer in waar ik haar met een vanzelfsprekend gebaar het kopje aan

wil reiken en me vervolgens – attent en bescheiden tegelijk – terug wil trekken in de hoop dat ze zal denken: *Zulk aangenaam gezelschap, die Fritz van me. Misschien moet ik wat minder veeleisend zijn. Misschien moet ik gewoon blij zijn dat ze weer thuis is...*

Moeder staat met haar rug naar me toe, heeft de telefoonhoorn in haar rechter- en iets anders, wat ze tegen haar borst gedrukt houdt, in haar linkerhand. Haar schouders zijn naar voren gebogen, ze schermt zich af, en nog voordat ik haar zacht en snel hoor spreken, wordt me duidelijk dat ze zich ergens zorgen om maakt.

‘Ik heb net een pakketje ontvangen, van mijn dochter in Oshgau...’

Een pakketje? Wanneer dat een code moet zijn, dan is het wel zo ongeveer de domste die ik ooit gehoord heb. Een pakketje! Iedereen weet wat dat betekent. En wat ze tegen zich aangedrukt houdt, is een dik kussen van de bank. Denkt ze serieus dat wanneer ze de telefoon met een kussen bedekt gesprekken in de kamer niet kunnen worden afgeluisterd?

Ze ziet me en schrikt zo dat ze de hoorn zonder nog iets te zeggen, oplegt. Lieve help! Als geheim agent zou moeder een gevaar voor alle betrokkenen zijn.

‘Wat ben ik blij dat mijn pakketje al aangekomen is!’ roep ik. ‘Ik wilde er net naar vragen. Die jam heb ik namelijk zelf gemaakt.’

Ze stopt de telefoon zo haastig onder het kussen dat de hoorn achter het tafeltje valt. Met een rood hoofd loopt ze voor me uit, terug naar de keuken. Stoffen van de zwarte markt, vermoed ik, en het feit dat ze zojuist haar bestelling geannuleerd heeft omdat haar dochter – het pakketje! – zo verrassend is teruggekeerd vanuit de evacuatie. Waarom ze denkt dat ze mij niet in vertrouwen kan nemen, begrijp ik niet. Maar zolang ik geen vragen stel, zal zij mij ook wel met rust laten.

Moeder pakt het kopje terug en kijkt me verlegen aan, wat ik precies twee seconden uithoud. Dan vraag ik waarom ze mij niets geschreven heeft over Olesia, de winkel en onze uitgeruimde woning.

‘Ach, Fritz. Er valt al zo veel uit te leggen. Je hebt er geen idee van hoe moe je daarvan wordt.’ Moeders opluchting dat ik niet verder ga over het pakketje is overduidelijk.

‘Maar nu ben ik er immers,’ help ik haar herinneren. ‘Ik kan helpen. Boodschappen doen, koken, wassen...’

‘Geen sprake van. De scholen zijn gesloten en je zult verplicht bij de *Hitlerjugend* moeten zodra we je voor voedselbonnen aanmelden,’ mompelt ze. ‘In elk geval hoef je met veertien jaar nog niet mee te helpen bij het luchtafweerschut.’

Ik zeg niets. Mijn broer Fabian was ook begonnen als helper bij de *Flak*...

En met die gedachte, die moeder natuurlijk ook meteen had, is het gesprek alweer beëindigd. Ze zet een knop om: vrolijk, luidruchtig, bijna overdreven. ‘Breng jij even heet water naar boven, naar oma Luchterhand? Zij zal blij zijn om weer eens een fris, jong gezicht te zien.’

Boven. Boven is nu de tweede verdieping. Het dak op de vierde verdieping is ingestort en heeft een deel van de derde meteen meegenomen. We wonen nu in een gebouw dat bij elke regenbui in een druipsteengrot verandert. Tot helemaal beneden, waar aan de straatkant moeders winkel ligt en aan de achterkant onze driekamerwoning, is het trappenhuis vochtig en beschimmeld, zijn de ramen gebroken en vertonen de muren diepe scheuren. Een zwarte kooi hangt scheef aan nog slechts twee staalkabels, gevangen tussen de derde en vierde verdieping. Beneden staan waarschuwingborden: ‘Pas op – lift kan naar beneden storten!’

Oma Luchterhand versmelt in de duisternis met de bekleiding van haar meubels. In haar benauwde, niet geluchte woning is het zo heet dat er vochtdruppels op de muren zitten. 'Je had zeker heimwee naar mij, hè?' roept ze me al tegemoet. Meer dan dertig kilo kan ze niet meer wegen, waarvan twee voor rekening komen van de enorme pruik die op haar kleine hoofd prijkt.

'Laat me je eens bekijken!' commandeert ze. 'Ben je echt al zo groot en mooi geworden of lijkt dat alleen maar zo?'

'Het lijkt alleen maar zo,' bevestig ik.

Niemand kan oma Luchterhand iets wijsmaken, hoewel ze al bijna elf jaar geen stap meer buiten de deur gezet heeft. 'Ik ga pas weer naar buiten wanneer dat stel verdwenen is!' had ze destijds verkondigd. Als kind dacht ik altijd dat een 'stel' een rugkwaal was. Tot op een dag het vlag-gebod voor het rijk van kracht werd. Wankelend op de reling van het balkon op de eerste verdieping had de huisbaas geprobeerd om een bescheiden vlaggetje aan de bloembak van oma Luchterhand vast te maken, terwijl zij verbeterde met een bezemsteel van bovenaf naar hem prikte. 'Wees toch verstandig, mevrouw Luchterhand,' had hij gezegd. 'Maak toch geen moeilijkheden. Wilt u soms dat ze u oppakken?'

Daarna had ik altijd een vastberaden zeventigjarig gezicht voor ogen wanneer op school sprake was van vijandige elementen, van 'ongedierte' en 'ondermijners van de weerbaarheid' die volk, vaderland en de geliefde Führer in de rug aanvielen. En ik kon me levendig voorstellen dat de Führer op zijn hoede moest zijn voor oma Luchterhand met haar pruik en haar bezemsteel.

Ik weet niet meer hoe die geschiedenis met de vlag afgelopen is. Maar nu zit oma Luchterhand in haar grote fauteuil en huilt. 'Nu hebben ze het toch voor elkaar gekregen, Fritzl. Ik zal hier niet meer weggkomen.'

‘Wanneer u het zou willen, zou u het kunnen, oma Luchterhand.’

‘Die tijden zijn voorbij. Met deze rug kan ik niets meer. Mevrouw de gravin moet me elke avond in bed tillen.’

Oma Luchterhand is de enige die nog ‘mevrouw de gravin’ tegen moeder zegt hoewel ze dat al meer dan twintig jaar niet meer is. ‘Wees zo lief en geef me dat kopje even aan,’ kreunt ze.

Wat oma Luchterhand nodig heeft om in leven te blijven, staat op een theewagentje binnen handbereik: een thermosfles, servies en bestek, een radiootje en een assortiment bontgekleurde pillen. Haar dagrantsoen brood – twee plakken en een klein stukje vet – heeft ze nog helemaal niet aangeraakt. Het brood begint aan de randen al te krullen.

Een huilende oma Luchterhand, daarop had ik niet gerekend. ‘Zal ik het raam even opendoen?’ stel ik wat bedremmeld voor. ‘Een beetje frisse lucht?’

‘Wat voor raam? Dat is toch nog enkel karton, kindje. En frisse lucht hebben we al sinds drieëndertig niet meer.’ Haar kin trilt, vol woede en verdriet roert ze de surrogaatkoffie in het hete water en slurpt het brouwsel met kleine slokjes naar binnen. ‘Kapot. Alles kapot. Dat hebben ze nu van al dat geschreeuw. Wat mij betreft zou het nog veel sneller mogen gaan.’

‘Pas op dat niemand u hoort, oma Luchterhand.’

‘Waarom? Jij hoort me toch! Of ben je soms blind en doof geworden?’

Alsof het afgesproken was, klinkt er ‘klik’ en gaan de lampen uit. Oma Luchterhand en ik zitten in het donker.

‘Ik verwijt je niets,’ zegt ze. ‘Ik ben immers net zo goed schuldig. Ik had me niet zo makkelijk moeten laten wegstoppen.’ Ergens buiten klinkt plotseling een rauwe, klagende toon, die even verstomt en vervolgens weer aanzwelt. Oma Luch-

terhand grijpt naar haar radio. Die kraakt enkel, de ontvangst moet nog doorkomen. 'Je kunt nu beter gaan,' zegt ze. 'Vooralarm.'

Ik weet het. Ik herinner het me. Voordat ik naar het platteland gestuurd werd, had ik al zo veel luchtalarmen meege maakt dat het bijna vervelend werd. Op een gegeven moment draaide ik me 's nachts in bed alleen nog maar een keer om en dacht: jullie durven het toch niet!

Maar nu durven ze wel, en hoe! Als oma Luchterhand opstaat, kunnen we in minder dan drie seconden bij de trap en onderweg naar de kelder zijn.

'Kelder? Wat moet ik daar?' vindt oma Luchterhand. 'Sterven kan ik hier ook, waar ik me thuisvoel.'

De radio kraakt nog eens en zegt nu toch iets: 'Een vijandige eenheid vanuit het westen, rond de honderdtwintig jachtvliegtuigen en bommenwerpers, noordoostelijke koers...'

'Nu gaat als eerste dat kleintje naar beneden,' zegt oma Luchterhand, terwijl ze in de verte staart alsof het karton voor de ramen opeens doorzichtig geworden is. 'Olesia. Onder een deken, zodat niemand haar kan zien. Het mag immers niet, en voor die ouwe Bechtolf moet je oppassen. Maar mevrouw de gravin laat niemand verkommeren; zo iets doet mevrouw de gravin niet.'

'Oma Luchterhand, sta op!' smeed ik haar.

'Kom morgen maar vertellen hoe het was,' bromt ze. 'Op het land. Ben benieuwd of je veel veranderd bent.'

'Goed dan. Als u niet gaat, blijf ik ook hier.' Ik ga weer zitten. Alleen mijn stem is waarschijnlijk naar buiten gerend; het hoge gepiep dat uit mijn mond komt, kan onmogelijk van mij afkomstig zijn.

Ik vertel mijn verhaal: 'Ik was in Oschgau, Oost-Pruisen. Eerst in een voormalig schoolgebouw, met zijn zessen op een kamer en niet allemaal uit Berlijn, hoewel we oorspron-

kelijk wel als groep aangekomen waren. Maar bij aankomst werd alles opnieuw door elkaar gegooid vanwege de volksgemeenschap...'

'Ga nu maar, kindje. Wat moet, dat moet.'

'In het bed boven mij lag Antonia. Wanneer ik iemand een vriendin kan noemen, dan is zij het wel. Antonia uit Rudow. Hoewel we in het begin amper tijd met zijn tweeën konden doorbrengen... wekken, wassen, bedden opmaken, corvee, medische keuringen, vlag hijsen, sporten, lessen en 's middags het culturele programma van de kampleiding. Clubmiddagen, politiek weekbericht, handvaardigheid, muziek, spelletjes, filmvoorstellingen, uitstapjes in de omgeving... Maar het tweede jaar woonden Antonia en ik bij boeren en hielpen we mee in de stallen en op het veld.'

De deur vliegt open en een schaduw komt op me af. 'Fritzi, kom nu onmiddellijk...'

'Ik zei het ook al tegen haar, mevrouw de gravin, maar ze wil niet luisteren.'

'We kruisen onze armen!' roep ik. 'We kruisen gewoon onze armen zodat oma Luchterhand erop kan zitten. Samen lukt ons dat wel! Ze weegt immers niets.'

De sirene verandert van toon, afwisselend aanzwellend en afnemend. Volledig alarm! Oma Luchterhand slaat mijn handen weg die haar proberen te grijpen, en krijst uit volle borst: 'Kom maar! Kom maar! Kom allemaal maar hier en maak er een einde aan!'

'Oma Luchterhand wil niet naar de kelder, Fritzi,' zegt moeder heel rustig.

'Maar... Jij kunt... Naar jou luistert ze toch wel!'

'Het is haar beslissing. Kom nu maar.'

'*Come here, Amis!*' brult oma Luchterhand nu. 'We zijn hier!' 'Ze is gek geworden, zie je dat dan niet?' roep ik ontdaan. 'Ze weet niet meer wat ze zegt!'

‘Volgens mij weet ze dat maar al te goed, Fritzi,’ antwoordt moeder zacht en pakt me bij de arm. Sprakeloos laat ik me meetrekken. Nog voordat we bij de trap zijn aangekomen, sterft oma Luchterhands stem al weg.

Door de opening waar ooit onze huisdeur zat, valt mijn blik op de verlaten auto’s die kriskras op straat achtergelaten zijn en op de mensen die zich, verrast door het alarm, verdringen voor de schuilkelders in de buurt. De kelderopzichter van het huis aan de overkant wijkt echter niet: ‘Hier is geen plek meer!’

Men haast zich verder, er is nog tijd om een andere schuilplaats te vinden.

Het volledige alarm begint wanneer de vliegtuigen nog zo’n honderd kilometer van ons verwijderd zijn. Mijn tante Lexi zou nu tot op de seconde kunnen berekenen wanneer ze hier boven ons zullen opduiken.

Mijn koffer, nauwelijks een uur geleden samen met mij hier aangekomen en nog geurend naar onze warme woonkamer in Oschgau, staat al naast moeders eigen kleine noodkoffertje naast de voordeur te wachten. Uit de kast overhandigt ze me handdoeken die ik in de wasbak dompel; de natte doeken nemen we mee naar de kelder. Moeder lijkt niet bang te zijn, hooguit een beetje afstandelijk. Het alarm is afgegaan voordat ze alles gedaan had wat vandaag had moeten gebeuren. Ik en de Amerikanen zijn er tussengekomen.

‘Neem iets te lezen mee, het kan uren duren. Soms gooien ze hun lading pas op de terugweg af. Ken je deze al? En deze?’ Ogenschijnlijk rustig pakt ze boeken uit de boekenkast en houdt ze vragend omhoog.

Waar slaat dit op? Als oma Luchterhand iets overkomt, dan is het moeders schuld!

Plotseling begint de vloer te trillen. Een onzichtbare hand

grijpt me bij de keel – maar het is slechts de tram die komt aandenderen, midden op straat blijft stilstaan en een nieuwe golf mensen uitspuugt. Als laatste komt de conductrice naar buiten gerend. Ze is nog behoorlijk jong, twintig misschien, heeft een fris, jong gezicht en kuiltjes in haar wangen. Enigszins buiten adem staat ze voor ons zodra wij naar buiten komen.

‘Is er bij u nog plek?’

‘Natuurlijk! Kom maar mee.’

We lopen de keldertrap af. We zijn de laatsten die nog binnengelaten worden. De gepensioneerde geheimraad Becker, onze kelderopzichter, controleert de papieren van de conductrice en vergrendelt de deur achter ons.